

SİYASET VE ULEMÂ ARASINDA GERİLİM: 18. YÜZYIL KAHİRE'SİNDE İRSÂDÎ VAKIF- LARDAKİ HAKLARIN AİLELERE İNTİKALİ

Burak ERGİN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 03 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 28 Eylül 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atf:** Ergin, Burak. "Siyaset ve Ulemâ Arasında Gerilim: 18. Yüzyıl Kahire'sinde İrsâdî Vakıflardaki Hakların Ailelere İntikali". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 1475-1504.

DOI: 10.33415/daad.1690767

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 03 May 2025, **Accepted:** 28 September 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Ergin, Burak. "Tension Between Politics and the Ulemâ: The Transfer of Rights in Irsâdî Foundations to Families in 18th-Century Cairo". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 1475-1504.

DOI: 10.33415/daad.1690767

Öz

Beytümâle ait arazilerin kamu yararı için tahsis edilmesi anlamına gelen irsâdî vakıf, Zengîler döneminde ortaya çıkmış, Eyyûbîler, Memlûkler ve Osmanlılar döneminde gelişerek özellikle Arap topraklarında yaygınlaşmıştır. Buna paralel bir biçimde hukukçular söz konusu vakıfların meşruiyetiyle ilgili fetvalar vermişler ve fıkıh risaleleri yazmışlardır. Bu risalelerden biri de Saffî'ye aittir. Risalede Kahire valisi İbrahim Paşa ile şehir eşrafı arasında irsâdî vakıf gelirlerinin hak sahiplerinin ölümünden sonra ailelerine intikaliyle alakalı bir gerilimi incelenmekte ve dönemin fakihlerinin görüşleri değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, 12./18. yüzyıl Kahire'sinde ortaya çıkan söz konusu tartışmayı hukukî ve tarihî açıdan incelemektir. Bu tartışmayı hukukî bir bağlama oturtabilmek için

* Doktor Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, Samsun Türkiye, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8860-6741> burakergin068@gmail.com / PhD Faculty Member, Samsun University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Samsun Türkiye, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8860-6741> burakergin068@gmail.com

irsâdî vakıflar ve mücerret haklarla ilgili Hanefî mezhebindeki değerlendirmelere kronolojik ve karşılaştırmalı bir yöntemle yer verilecek ve risaledeki problem analiz edilecektir. Dolayısıyla makalenin kapsamı mezkûr tartışma ve bunun beslediği literatürdür. Çalışmanın bulguları, vakıf haklarının aileye intikali meselesinde sultanın geçici izin vermesine rağmen bunun sürekli hale getirilmesinin yasaklandığını, ancak hukukçuların böyle bir siyasi müdahaleye karşı çıktıklarını ve mücerret hakların geç dönem Hanefî mezhebinde mal olarak kabul edilmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Beytülmâl, Kamu Yararı, İrsâdî Vakıf, Mücerret Hak, Saftî.

**Tension Between Politics and the Ulamâ:
The Transfer of Rights in İrsâdî Foundations to Families in 18th-Century
Cairo**

Extended Abstract

The irsâdî waqf, which refers to the allocation of land belonging to the treasury for public benefit, emerged during the Zengid period and developed during the Ayyûbids, Mamluks, and Ottoman periods, becoming particularly widespread in Arab lands. In parallel with this development, jurists issued fatwas on the legitimacy of these foundations. The primary basis of these fatwas was that various groups, such as muftis, students, and people experiencing poverty, were entitled to the treasury's revenues. In addition, different institutions such as madrasahs, dervish lodges, and soup kitchens were also entitled to treasury revenues. Therefore, these foundations provided these people and institutions with their rights in the bayt al-mâl. On the other hand, some jurists are against these foundations. According to these jurists, since the sultan does not own the lands belonging to the bayt al-mâl, the foundation he made should not be binding and valid. One of the conditions of waqf is to endow the property one owns.

Occasionally, these foundations confronted the administrators and the ulemâ, and tensions arose over the aforementioned foundations. When the political authority wanted to cancel these foundations and transfer their revenues to different funds, the jurists opposed this. Jurists emphasised that the sultan's or his regent's dispositions would be valid only when they were based on the principle of beneficence. They underlined that politics could not intervene in such foundations and that this was unlawful.

Over time, special fiqh treatises were written on irsâdî waqfs, examining these waqfs from various perspectives. Indeed, Suyûtî contributed to the literature with two treatises examining these foundations' legal and historical development. Similarly, Hamevî wrote two short treatises in response to questions addressed to him. One of these treatises belongs to Isâ b. Isâ Saftî, a Hanafî scholar who lived in the 12th/18th century. In this treatise, he addresses a dispute between the governor of Cairo, Kapudan Ibrahim Pasha, and the city's notables concerning the inheritance of irsâdî waqf revenues by family members. He conveys the views of jurists from various schools of thought who issued fatwas on the subject and analyzes these fatwas. He also mentions that a petition was submitted to Sultan Ahmed III to resolve the tension and includes the decree issued by the sultan in this context. Referring to previous literature in his treatise, Saftî evaluates the issue from legal and historical perspectives. One of his arguments for the legitimacy of such waqfs is the custom developed in Egypt regarding these waqfs. These foundations have maintained their existence through centu-

ries of application. On the other hand, certain social groups, such as the ulamâ, the children of the ulamâ, and people with low incomes, have the right to receive a share of the revenues of the bayt al-mâl. These shares are distributed to their rightful owners through these foundations. Therefore, the abolition of these foundations would mean the elimination of the financial rights of these individuals. On the other hand, he opposes Ibrahim Pasha's intervention in the foundations in question, referring to the principle that the sultan's or his deputy's decisions are only legally valid when they are in accordance with the public interest.

This study examines the debate concerning irsâdî waqfs that emerged in 12th/18th-century Cairo from a legal and historical perspective. To place this debate within a legal context, the study will employ a chronological and comparative approach to examine the late Hanafî schools' assessments of charitable endowments and the fiqh nature of the abstract rights involved. It will then analyse the problems addressed in Saftî's treatise, which draws on this literature. Therefore, the scope of the study is the literature that informs the aforementioned debate. According to the study's findings, the tension between the political authority and the notables was transferred to the central authority, and the sultan's decree temporarily permitted the transfer of rights to waqf revenues to the family, prohibiting this from becoming a permanent practice. However, the jurists of the period considered the revocation of the transfer of these rights to family members to be contrary to the law and opposed the intervention of political authority. Finally, this study finds that, in the context of this debate, abstract rights began to be treated as property among Hanafî jurists living in Arab lands between the 10th/16th and 12th/18th centuries.

Keywords: Islamic Law, Bayt al-mâl, Public Interest, İrsâdî Waqf, Absolute Right, Saftî.

Giriş

Beytûlmâle ait arazilerin vakfedilerek kamu yararına tahsis edilmesi anlamına gelen irsâdî vakıf uygulaması, Zengîlerle başlamıştır. Eyyûbîler döneminde devam eden bu uygulamayı Memlûkler de sürdürmüştür, Osmanlıların Arap topraklarına hâkim olmasıyla birlikte özellikle Kahire'de irsâdî vakıflarla ilgili hukuksal reformlar yapılmasına paralel bir biçimde mezkûr vakıflar varlığını korumuştur.¹

İrsâdî vakıflar, medreseler başta olmak üzere ribât ve zâviyeler gibi tasavvufî merkezleri de finanse etmiştir. Ayrıca fakirler, yetimler ve dullar gibi ihtiyaç sahibi insanlara devlet tarafından kurulan bu tür vakıflarla yardım edilmiştir. Böylece beytûlmâlden belirli

¹ Ahmed b. Muhammed el-Hanefî Hamevî, *el-Esiletü'l-Hanefiyyeti bi'l-ecvibeti'l-Hameviyyeti*, "Hamevî'nin 'el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye' Adlı Risâlesinin Tenkitli Neşri ve İrsâdî Vakıflara Dair Bir Değerlendirme", ed. Muhammed Abdullah Yeter, Ahmet Ekşi, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 43 (Haziran 2024), 47-48.

oranda hisseleri olan kişilere hakları ulaştırılmaya çalışılmıştır. Uygulamaya paralel bir biçimde irsâdî vakıfların meşruiyetiyle ilgili hukukî tartışmaların başladığı görülür. Bu tartışmalar özellikle hayır cihetine yapılan vakıfların sultan tarafından bozulup bozulamayacağı etrafında şekillenir. Bazı hukukçular sultanın devlet hazinesine ait arazilere sahip olmadığı için yapılan vakfın bağlayıcı olmadığını ileri sürer.² Buna karşın hukukçuların önemli bir kısmı dini eğitim kurumlarının ve ihtiyaç sahiplerinin savaş yoluyla elde edilmeyen beytül mâle ait mallarda hak sahibi olduğunu ifade ederek bu tür vakıfların sultan tarafından bozulması suretiyle gelirlerinin farklı yerlere aktarılamayacağını belirtir.³

İrsâdî vakıflar konusu fetva eserlerinde incelenmesinin yanı sıra özel risaleler de ele alınmıştır. Bu risalelerin bir kısmı söz konusu vakıfların tarihî gelişimi, neden ortaya çıktığı ve hukukî durumu gibi meseleleri genel olarak incelerken bazıları ise spesifik problemlere cevap vermek için kaleme alınmıştır. Benzeri şekilde tarih eserlerinde siyaset ve ulemâ arasında bu vakıflarla alakalı gerilimlerin olduğuna dair örneklerle rastlamak mümkündür. Özellikle bu tartışma ve literatür Kahire’de yoğunlaşır.⁴ İrsâdî vakıflar hakkındaki bu tartışmalardan biri 12./18. yüzyıl Kahire’sinde siyaset ve ulemâ arasında gerçekleşen bir gerilim hakkındadır. Mezkûr vakıfların gelirlerinde hak sahibi olan kişiler buradaki haklarını vefat ettiklerinde çocuklarına devretmek istemiş, dönemin valisi ile eşraf ve ulemâ arasında bununla alakalı bir tartışma vuku bulmuş, olay payitahta kadar intikal etmiş ve bu konuda sultanın otoritesine başvurulmuştur. Bu olaya bizzat şahitlik eden Hanefî âlim İsa b. İsa es-Saftî (öl. 1143/1730), konu hakkında özel bir risale telif ederek tartışmanın bağlamını, çıkış sebebini ve taraflarını nakleder. Ayrıca meselenin hukukî boyutu dönemin fakihlerine sorulur. Bu fetvaları

² Veli b. Yusuf Yegân el-İskilibî, *Mecmûatü’l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223), 108b.; Ahmet Akgündüz, *Şeyhül-İslam Ebüssu’ud Efendi fetvaları = Fetava-yı Ebüssuud Efendi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018), 314.

³ Necmeddin el-Gaytî, “et-Teyidâtü’l-aliyye li’l-evkâfi’l-Mısriyye”, ed. Ömer Abdu Abbas el-Cümeylî, *Mecelletü Beytü’l-Meşvere* 7 (2017), 174-180; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Risâle fimâ ruttibe ve urside bi-evâmiri’l-vüzerâi’l-Mısriyyîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pervez Paşa, 624), 114a-114b.

⁴ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdulkadir b. Muhammed Makrîzî, *es-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*, ed. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 5/57; Gaytî, *et-Teyidâtü’l-aliyye*, 180-181.

risalesinde alıntulayan Saftî, tartışmaya bilfiil dâhil olarak konu hakkında deliller getirir.

Arap topraklarındakine benzer bir biçimde Osmanlı merkezinde de irsâdî vakıflarla ilgili tartışmalar olmuştur. Nitekim Anadolu ve Rumeli'de konu hakkında risaleler yazılmış ve fetvalar verilmiştir.⁵ Ancak bu çalışmada söz konusu literatürün tamamını kuşatmak mümkün değildir. Dolayısıyla irsâdî vakıflarla ilgili tartışmalar Arap topraklarıyla özellikle Kahire'yle sınırlandırılacak, Anadolu ve Rumeli'deki literatür makalenin dışında tutulacaktır.

Makale, irsâdî vakıflarla alakalı yukarıda bahsettiğimiz 12./18. yüzyılda ulemâ ve devlet ricali arasında meydana gelen gerilime odaklanacak ve konuyu detaylı bir şekilde inceleyecektir. Çalışmanın söz konusu tartışmayla sınırlandırılmasının sebebi, dönemin fakihlerinin konu hakkındaki fetvalarının yanı sıra devlet otoritesinin bu meseleye karşı tutumuna dair detayların bilinmesidir. Nitekim Saftî, meselenin bağlamına dair ayrıntılı bilgiler sunduğu gibi dönemin farklı mezheplerine mensup fakihlerin yaklaşımını da aktarır. Ayrıca daha önceki irsâdî vakıflarla ilgili risalelere ve hukukî görüşlere yer verir. Diğer taraftan bu vakıfların Zengîlerden itibaren gelişimine ilişkin tarihî bilgiler sunar. Dolayısıyla çalışmamızda kronolojik olarak irsâdî vakıflar hakkında yazılan risaleler ve bazı fetvalar kısaca incelenecek, daha sonra ise bu literatürden beslenen Saftî'nin risalesinin ele aldığı problem hukukî boyutları ve tarihî bağlamıyla birlikte analiz edilecektir. Çalışmada risalenin kaynaklarının kronolojik olarak incelenmesinin tercih edilmesi olayın tarihî açıdan gelişimini göstermek açısından önemlidir. Nitekim risalede bu literatür sıkı bir biçimde işlenmekte ve irsâdî vakıfların asırlardan beri uygulandığına dikkat çekilerek meşruiyeti örf üzerinden temellendirilmektedir.

Modern dönemde vakıf konusuyla ilgili önemli çalışmalar vardır. Ancak irsâdî vakıflar hakkındaki fıkıh risaleleri⁶ ve tarih eserlerinde mühim bir yer tutmasına rağmen konunun araştırmacılar arasında hak ettiği karşılığı bulamamıştır. Bununla birlikte Ahmet Akgündüz konu hakkındaki özellikle Osmanlı âlimlerinin görüşleri-

⁵ Kemaleddin İsmail b. Bâli el-Karamânî Kara Kemal, *Risâle fî beyâni evkâfi's-selâtîn ve'l-ümerâ' ve fî beyâni ahvâli's-ş'ati'l-mütegalibe fî zamâninâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 9821), 1a.-3b.; *Risâletün fî vakfi's-selâtîn arza beyti'l-mâl* (Kütahya: Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, 476), 45a.-48b.

⁶ Bu risalelerin bir dökümüne çalışmanın sonunda yer verilmiştir.

ni incelemiştir.⁷ Aynı şekilde Muhammed Abdullah Yeter ve Ahmet Ekşi ileride geleceği üzere Hamevî'nin (öl. 1098/1687) irsâdî vakıflar ilgili iki risalesinden birini tahkik etmişler ve risaleyi değerlendirek literatüre katkı sağlamışlardır.⁸ Çalışmamızda detaylı olarak inceleyeceğimiz Saftî'nin *Atiyyetü'r-Rahmân fî sıhhati irsâdî'l-cevâmiki ve'l-etyân* adlı risalesi tahkik edilmiş olmakla birlikte tarihî ve hukukî açıdan değerlendirilmemiştir.⁹

İrsâdî vakıflar hakkında diğer bir çalışma ise Kennet M. Cuno'ya aittir. O, Kahire'deki irsâdî vakıfları hukukî açıdan ele alır. Ancak incelemesini belirli bir döneme hasretmez; konuyu genel hatlarıyla değerlendirir.¹⁰ O, makalesinde çalışmamıza konu olan 12./18. yüzyıldaki meseleyi detaylı bir biçimde ele almadığı gibi literatürdeki risalelerin bir kısmını ve bizim çalışmamızda yer verdiğimiz fetva ve görüşleri incelememiştir.

1. İrsâdî Vakfın Tanımı

İrsâd ve irsâdî vakıf kavramı Mısır, Suriye gibi Arap topraklarında kullanılır. Buna karşın Osmanlı merkezinde irsâd yerine *evkâf-ı selâtîn*, *sahih olmayan vakıflar* gibi ifadeler tercih edilerek bunların hukukî statüsünün sahih vakıflardan farklılığına ve sultanlar tarafından kurulduğuna dikkat çekilir.¹¹ Bununla birlikte İrsâdî vakıflarla ilgili gerek risale edebiyatında gerekse diğer fıkıh eserlerinde doğrudan teknik bir tanım yapılmaz. Bunun yerine kavramın içeriği kısaca açıklanır. Nitekim Süyûtî (öl. 911/1505) irsâdî vakfı: devlet başkanı ya da nâibinin beytül mâle ait arazileri vakfetmesi olarak izah eder. Ayrıca irsâdî vakıflar dışındaki diğer vakıflar için *hakikî vakıf* ifadesini kullanır.¹² Buna karşın Hamevî sadece irsâd

⁷ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996), 541-560.

⁸ Yeter -Ekşi "Hamevî'nin 'el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibetü'l-Hameviyye' Adlı Risâlesinin Tenkitli Neşri ve İrsâdî Vakıflara Dair Bir Değerlendirme", 31-44.

⁹ İsa b İsa el-Bahrî es-Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân fî sıhhati irsâdî'l-cevâmiki ve'l-etyân*, ed. Abdülilâh Nebhân (et-Türâsü'l-Arabî, 1985), 61-89; İsa b. İsa el-Bahrî es-Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân fî sıhhati irsâdî'l-cevâmiki ve'l-etyân* (Riyad, 1227), 1a.-20b.

¹⁰ Kenneth M. Cuno, "Ideology and Juridical Discourse in Ottoman Egypt: The Uses of the Concept of İrsâd", *Islamic Law and Society* 6/2 (1999), 136-163.

¹¹ Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi fetvaları = Fetava-yı Ebüssuud Efendi*, 314; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, ed. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 205.

¹² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *en-Naklü'l-mestûr fî cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 678), 236a.

kelimesini kullanır ve söz konusu kavramı beytûlmâle ait gelirlerin hazineden hak sahibi olan kişi ve kurumlara tahsis edilmesi şeklinde açıklar.¹³ İrsâdî vakıf kavramının tanımına ise geç bir dönemde rastlanır. Nitekim Osmanlı hukukçusu Ömer Hilmi Efendi (1842-1889) mezkûr kavramı “*Emvâl-i beytûlmâlden olan bir mülkün menfaati taraf-ı pâdişahdan şer’an beytûlmâlden istihkâk olan kimseye tayin ve tahsis buyurulmaktan ibarettir. Vakf-ı irsâdî ile vakf olunan evkâfa tahsisat itlâk olunur.*” şeklinde tanımlar.¹⁴

Literatürde irsâdî vakıfla hakikî vakıf arasındaki benzerlikler ve farklılıklar açıklanmaz. Bazı risalelerde sultanın beytûlmâle ait arazilere sahip olmadığı için irsâdî vakfın hakikî bir vakıf olmadığına dikkat çekilir.¹⁵ Ayrıca bunların özel bir vakıf türü olduğu belirtilir. Dolayısıyla hakikî vakıfla ilişkisi üzerine durulmaz. Bunun yerine irsâdî vakıfla beytûlmâl arasında bir irtibat kurulur. Buradan hareketle kamunun yararına olan medrese vb. kurumlar ile ulemâ ve talebelerin desteklenmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca kalelerin inşa edilmesi, ihtiyaç sahibi insanlara hazineden yardım edilmesi gibi hususlar ifade edilir. Literatürden hareketle irsâdî vakıflarla hakikî vakıfların mukayesesi önem arz etmektedir. Her ne kadar literatürde bu ilişkiye yeterince değinilmemiş olsa da böyle bir mukayese irsâdî vakfın hukukî statüsünün anlaşılması açısından zorunludur. İrsâdî vakıflar hakikî vakıflardan şu yönlerden ayrılır:

1. Kurucu Bakımından: İrsâdî vakıf, devlet başkanı ya da nâibi tarafından tesis edilirken hakikî vakıflar mülk sahipleri tarafından kurulur.

2. Kaynak Bakımından: İrsâdî vakıfların konusu, devlete ait arazi veya gelir kaynaklarına dayanır. Buna karşılık hakikî vakıflar şahısların sahip oldukları mallardan yapılır.

3. Lehtar Bakımından: İrsâdî vakıflarda gelirler, yalnızca beytûlmâlden hak sahibi olan kişi veya kurumlara tahsis edilir. Buna karşılık hakikî vakıflarda, vakfeden kişi dilediği şahısları veya kurumları vakıf lehtarı olarak belirleyebilir.

4. Şartların Bağlayıcılığı Bakımından: Hakikî vakıflarda kurucunun öne sürdüğü şartlara riayet edilmesi gereklidir. Buna karşın

¹³ Hamevî, *Risâle fî mâ ruttibe ve urside* (Pervez Paşa, 624), 114b.

¹⁴ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfî'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf* (İstanbul: Mektebetü'l-Âmire, 1307), 3.

¹⁵ Süyûtî, *en-Naklû'l-mestûr* (Lala İsmail, 678), 236a.-236b.

irsâdî vakıflarda sultanın şartlarının bağlayıcı olup olmadığı dolayısıyla sonraki bir sultan tarafından önceki tahsisatların değiştirilip değiştirilemeyeceği tartışmalıdır.

5. Hukukî Mahiyet: İrsâdî vakıflar esasen beytûlmâlde hak sahibi olan kişilere söz konusu payların ulaştırılmasını temin eden bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Zira hakikî vakfın temel şartı, kişinin mülkiyetindeki mallar üzerinde tasarrufta bulunmasıdır. Oysa irsâdî vakıftaki mülkiyet beytûlmâle aittir.¹⁶

İrsâdî vakfın tarihî gelişimi ve uygulamadaki karşılığı konun anlaşılması açısından önemlidir. Bu çerçevede, Nûreddin Zengî tarafından kurulan vakıflar, irsâdî vakfın ilk tarihî örneği olarak zikredilmektedir.

2. İrsâdî Vakıfların Hukukî Açından Tarihî Serencamı

Nûreddin Zengî beytûlmâlde ait arazileri hayır işleri kapsamında olan medrese öğrencileri ile müderrislere, sûfilere, fakirlere ve ulemâya vakfetmek isteyince bunun hukukî durumunu Şâfiî fakih İbn Ebû Asrûn'a (öl. 585/1189) sorar. İbn Ebû Asrûn, bu tür vakıfları maslahata uygun görür ve bunların sahih olduğuna dair fetva verir. Onun bu fetvasına, dönemindeki Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine mensup bazı âlimler de muvafakat eder.¹⁷ Literatürde alıntılanan bu olay irsâdî vakıfların başlangıcı olarak kabul edilir. Bundan önce böyle bir uygulamanın olmadığına dikkat çekilir. Dolayısıyla irsâdî vakıf kurumu Nûreddin Zengî ile birlikte başlamıştır. Daha sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî (öl. 589/1193) selefi Zengî'yi takip ederek Mısır, Kudüs ve Şam'da kamuya ait pek çok araziye hayır cihetlerine vakfeder.¹⁸

Memlükler dönemine gelindiğinde irsâdî vakıf uygulaması devam eder. Birçok Memlük sultanı ve emiri beytûlmâlde ait arazileri vakfetmeyi sürdürürler. Uygulamaya paralel bir biçimde bu vakıfla-

¹⁶ Süyûtî, *en-Naklül-mestûr* (Lala İsmail, 678), 236a.; Kemaleddin İsmail b. Bâli el-Karamânî Kara Kemal, *Risâle fî beyâni evkâfi's-selâtin ve'l-ümerâ' ve fî beyâni ahvâli's-ş'ati'l-müteğallibe fî zamâninâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 9821), 114a.-114b.; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetül-Fetâvâ*, 192; Cuno, "Ideology and Juridical Discourse in Ottoman Egypt", 143-145.

¹⁷ Süyûtî, *en-Naklül-mestûr* (Lala İsmail, 678), 236a.-237b.; Hamevî, *el-Esiletül-Hanefiyyeti*, 47-48.

¹⁸ Süyûtî, *en-Naklül-mestûr* (Lala İsmail, 678), 236a.-237b.; Ahmet Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/448.

rın hukukî durumu hakkında fetvalar verilir. Nitekim İbnü'l-İrâkî (öl. 826/1423), bu konuda Şâfiî âlimlerin görüşlerini aktarır. İbnü's-Salâh (öl. 643/1245) ve Nevevî'nin (öl. 676/1277) bu tür vakıfları sahih olarak gördüklerini belirtir. Buna karşın Takiyyüddin es-Sübki'nin (öl. 756/1355) irsâdî vakıflara hukukî açıdan olumlu bakmamaktadır. Sübkî bu tür vakıflara cevaz vermemekle birlikte hazineden kurulan vakıfların şartlarına uyulacağını belirtir ve bunların değiştirilmesine dair bir hüküm vermediğini ifade eder.¹⁹ Sübkî'nin bu vakıfları sahih olarak görmemesi mülkiyetle ilgilidir. Zira kişinin bir malı vakfedebilmesi o mala sahip olmasına bağlıdır. Hâlbuki sultan beytümâle ait arazilere malik değildir. Dolayısıyla yapılan vakıf caiz olmamalıdır.²⁰

Memlüklerin son dönemine gelindiğinde irsâdî vakıflarla ilgili özel risaleler kaleme alındığı ve konu hakkında yeni bir literatürün ortaya çıktığı görülür. Nitekim Süyûtî ilk önce *el-İnsâf fî temyîzi'l-evkâf* adında bir risale telif etmiş daha sonra ise bu risalesini *en-Naklû'l-mestûr fî cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr* ismiyle ihtisar etmiştir. Vakıfları kişinin sahip olduğu bir malı ve idarecilerin beytümâle ait arazileri vakfetmesi şeklinde ikiye ayıran Süyûtî, irsâdî vakıfları hukukî açıdan meşru görür.²¹

Şâfiîler gibi Hanefîler de irsâdî vakıflarla ilgili fetvalar verirler. Nitekim Memlük âlimlerinden İbn Vehbân (öl. 768/1367) açıkça sultanın beytümâle ait arazileri umumi bir faydaya dönük olarak vakfetmesinin hukukî olduğunu ve bundan dolayı sultanın ecir alacağını ifade eder. Ona göre hazine Müslümanların faydası için kurulmuştur. Beytümâlin gelirleri vakıf kurulması suretiyle hukuka uygun bir biçimde sarf edildiğinde daha sonraki gelen zalim sultanların bunları şeriatın hilafına başka yerlere harcaması engellenir.²²

¹⁹ Ebû Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref Nevevî, *Fetâvâ'n-Nevevî: el-Müsemmâ bi'l-mesâilî'l-mensûra*, ed. Muhammed el-Haccâr (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 155-156; Veliyyüddîn Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim el-Kürdî İbnü'l-İrâkî, *Tahrîrî'l-fetâvâ 'ale't-Tenbîh ve'l-Minhâc ve'l-Hâvî (en-Nüket 'ale'l-muhtasarâti's-selâse)*, ed. Abdurrahman Fehmî, Muhammed ez-Zevâvî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011), 2/313.

²⁰ Süyûtî, *en-Naklû'l-mestûr* (Lala İsmail, 678), 236a.

²¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b Ebî Bekr es-Süyûtî, *Resâilü havle'l-vakf: el-İnsâf fî temyîzi'l-evkâf*, ed. Muhammed Şevkî b İbrahim el-Mekkî (Riyâd: Mektebetü'l-Melik, 1999), 269.

²² Ebû Muhammed Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed ed-Dîmaşkî İbn Vehbân, *İkdü'l-kalâ'id fî halli Kaydî's-şerâ'id* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 1757), 175a.-175b.

İrsâdî vakıflarla ilgili tartışmalar Osmanlıların Memlûk topraklarına hâkim olmasından sonra da devam etmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki ilk beylerbeyi olan Hayır Bey (öl. 928/1522), Yavuz Sultan Selim'e (öl. 926/1520) hazine gelirlerinin az olduğunu belirterek irsâdî vakıflara ait mülklerin tekrar beytûlmâle aktarılması gerektiğini söyler. Ancak Yavuz bunu kabul etmeyerek hayır cihetine yapılan bu tür vakıfların devam ettirilmesini emreder.²³ Benzer şekilde Kanuni Sultan Süleyman (öl. 974/1566) döneminde irsâdî vakıflar meselesi yeniden gündeme gelir. Merkezden Ebusuûd'un (öl. 982/1574) fetvasıyla birlikte gelen bir fermanda önceki sultanlar tarafından yapılan vakıfların ya da hazineden satın alınarak vakıf haline getirilen arazilerin hukukî açıdan geçerli olmadığı, şayet bu vakıflar sahih kabul edilse bile mevcut vergilere ilaveten haraç konulacağı belirtilir. Bununla birlikte fermanda üç mezhepten birine göre söz konusu vakıfların meşru olduğuna ya da mezkûr arazilere haraç konulamayacağına ilişkin bir fetva verilmesi halinde buna uyulacağı ve bu görüşe istinaden mahkemede kâdî tarafından hükmedilmesi durumunda bu vakıfların geçerli olacağı belirtilir.²⁴

1484 | db

Söz konusu fermana Zeynüddin İbn Nüceym (öl. 970/1563) ve Necmeddin el-Gaytî itiraz ederler ve irsâdî vakıfların hukukî açıdan meşru ve bağlayıcı olduğunu söylerler. Nitekim İbn Nüceym *et-Tuhfetü'l-marziyye* isminde bir risale kaleme alır. O, mezkûr risalesinde sultanın beytûlmâle ait araziye satın almaksızın vakfetmesini geçerli kabul eder.²⁵ İbn Nüceym gibi Gaytî de risalesinde irsâdî vakıfların meşruiyetini inceler. O, Süyûtî ve İbn Nüceym'e nazaran irsâdî vakıfların meşru olduğuna dair daha kapsamlı bir hukukî temellendirmeye girişir. İrsâdî vakıfların ortaya çıkışı ve gelişimi bağlamında yukarıdaki tarihî anlatıyı aktaran Gaytî, konu hakkında olumlu fetva veren Şâfiî fakihlerin bir listesini verir.²⁶

İrsâdî vakıflarla ilgili gündemin 11./17. yüzyılda da devam ettiği görülür. Nitekim Hamevî, irsâdî vakıflarla alakalı kendisine

²³ Hamevî, *Risâle fîmâ ruttibe ve urside* (Pervez Paşa, 624), 114b.115a.

²⁴ Gaytî, *et-Teyidâtü'l-aliyye*, 171-172; Abdurrahman Atçıl - Christopher Markiewicz, "Shari'a and Governance in Ottoman Egypt: The Waqf Controversy in the Mid-Sixteenth Century", *International Journal of Middle East Studies*, (2024), 1-20.

²⁵ Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *er-Resâ'ili'z-Zeyniyye*, ed. Muhammed Ahmed es-Serrâc, Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 1998), 130-132.

²⁶ Gaytî, *et-Teyidâtü'l-aliyye*, 175-181.

yöneltilen sorulara dair iki risale kaleme almıştır. Risalelerin biri *el-Es'iletü'l-Haneîyye bi'l-ecvibeti'l-Hamevîyye* diğeri ise *Risâle fîmâ rüttibe ve urside bievâmiri'l-vüzerâi'l-Mısrıyyîn*'dir. İlk risalede Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin İmam Şâfiî'nin kabri yanında bulunan Salâhiyye Medresesi için kurmuş olduğu irsâdî vakıfların meşruiyeti ve vakfiyede yazılı olan kişilerin durumu sorulmaktadır. Vakfiyede Ebû Kâr köyünde mukim olan ve oradan göçen Hristiyanların cizyelerinin, Salâhiyye Medresesine, ondan arta kalan gelirlerin ise talebe ve ulemâya tahsis edildiği ve vakfiyeye Hamevî'nin dönemine kadar amel edildiği belirtilmiştir.²⁷ İkinci risalede Mısır'da vezirler tarafından hayır cihetine yapılan irsâdî vakıfların hukukî durumu sorulmaktadır. Bu vakıfların gelirleriyle yetim ve dulların ihtiyaçları karşılanmakta, mescit ve medrese binaları inşa edilmekte ve burada vazifeli olan müderris, müezzin gibi görevlilere maaş ödenmektedir. Sultanın bu tür vakıfları bozup bozamayacağına dair Hamevî'den cevap vermesi istenir.²⁸ Hamevî, Salâhiyye Medresesi için kurulan vakfın sahih olduğunu; zira söz konusu bölgenin cizyesinin beytûlmâlde ait gelirler arasında yer aldığını belirtir. Hukuka uygun bir biçimde kurulan ve gelirleri beytûlmâlden hakları bulunun ulemâ, yetim, fakir gibi lehtarlar sarf edilen irsâdî vakıflar da geçerlidir.²⁹ O, irsâdî vakıfların bağlayıcılığını ve bozulamayacağına sultanın tasarrufları üzerinden ele alır. Zira sultanın yaptığı tasarrufların maslahata uygun olması gereklidir ve onun insanların faydasını gözetmeksizin aldığı kararlar hukuken geçerli değildir.³⁰ Dolayısıyla Hamevî, irsâdî vakıfları beytûlmâl gelirlerinin amacına uygun şekilde harcanmasının bir yolu olarak gördüğü için meşru ve bağlayıcı kabul eder. Ayrıca divandan; hak sahibi olan mücahitlerin, müderrislerin ve müftülerin yaptığı mesleğe teşvik amacıyla çocuklarına da belli bir miktar takdir edilebilir. Babalarının ölümüyle çocuklarının divandan hakları düşmez.³¹

Kronolojik olarak bakıldığında, Arap topraklarında irsâdî vakıfların hukukî meşruiyetine dair görüşlerin zamanla güçlendiği gö-

²⁷ Hamevî, *el-Es'iletü'l-Haneîyyeti*, 45.

²⁸ Hamevî, *Risâle fîmâ rüttibe ve urside* (Pervez Paşa, 624), 114a.

²⁹ Hamevî, *Risâle fîmâ rüttibe ve urside* (Pervez Paşa, 624), 114a.-114b.; Hamevî, *el-Es'iletü'l-Haneîyyeti*, 45.

³⁰ Ebû Yûsuf b Yakub b İbrahim b Habîb b Sa'd el-Ensârî, *Kitâbu'l-Harâc*, ed. Taha Abdurrauf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed (el-Mektebetü'l-Ezher li't-türâs, ts.), 78.

³¹ Hamevî, *Risâle fîmâ rüttibe ve urside* (Pervez Paşa, 624), 114B.

rılmaktadır. Özellikle 11./17. yüzyılda Hanefî ve Şâfiî mezhebine³² mensup fakihler, bu tür vakıfların sahih olduğunu belirtmiş; 12./18. yüzyıl Kahire'sinde de bu yaklaşım devam etmiştir.

3. Kahire'de İrsâdî Vakıflardaki Hakların Ailelere Devredilmesi

19 Ramazan 1121/1709 tarihinde Hüseyin Paşa Mısır Beylerbeyliği görevinden azledilerek yerine Kapudan İbrahim Paşa (öl. 1138/1726) atandı.³³ O, gelişinden kısa bir süre sonra şehrin ileri gelenlerinin vefatı akabinde onlara tahsis edilen gelirlerin/maaşların (cevâmiklerin)³⁴ araştırılması için devlet memurlarını görevlendirdi. Bu kişilerin bazılarının ölümlerinden kısa bir süre önce vakıftan aldıkları hisselerini; çocuklarına, ailelerine ve azatlı kölelerine irsâd yoluyla vakfettikleri, diğer bir kısmının ise hisselerini hayır cihetine vakfettikleri tespit edildi. Bunun üzerine İbrahim Paşa divan görevlisi ve din adamı olan Salih Efendi'den söz konusu vakıfların gelirlerinden hak sahibi olanların isimlerinin yazılı olduğu cevâmiklerle ilgili defterleri talep etti. Defterleri inceleyen İbrahim Paşa mezkûr kişilere yapılan tahsisatları iptal etmek isteyince kazasker ve Mısır'ın ileri gelenleriyle bir toplantı yaptı. Toplantıda bu konu hakkında ulemâdan fetva istenmesine karar verildi. Şayet hukukî açıdan bunların meşru olduğu ifade edilirse bu vakıflar olduğu gibi bırakılacak; eğer olumsuz bir cevap alınırsa herhangi bir itiraz olmaksızın cevâmikler idareye teslim edilecekti. Aşağıda detayları geleceği üzere dört mezhebe mensup fakihler bu tür vakıfların meşru olduğu ve vakıf lehtarlarının çocukları için yapılan tahsisatın da geçerli olacağına dair fetvalar verince şehrin ileri gelenleri, askeri bölükler, sancaktarlar, eşraf, ulemâ ve ağalar, defterdar Kayıtbey'in evinde toplandı. Söz konusu olayı anlatan Saftî, mezkûr mekânda fakihlerin verdiği fetvayı eşrafa okudu ve insanlar bu du-

³² Tarihi süreç işlenirken Mâlikî ve Hanbelî hukukçuların görüşlerine çalışmanın hacmini aşacağından dolayı yer verilmemiştir. Bununla birlikte aşağıda Saftî'nin referanslara çerçevesinde bu iki mezhebe mensup bazı hukukçuların görüşleri kısaca aktarılmıştır.

³³ Nuran Koltuk vd. (ed.), "Osmanlı Belgelerinde Mısır" (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 120, 2012) (120), 43-44.

³⁴ Cevâmik: İş karşılığı verilen ücrettir. Özellikle verilen bu ücret devlet memurları, müderrisler ve askerler için kullanılır. Reinhart Dozy, *Tekmiletü'l-maacimi'l-Arabiyye*, çev. Muhammed Selim Nuaymî, Cemal el-Hayyât (Irak: Vezâretü's-Sekâfeti ve'l-İlâm, 1979), 2/2/127; Muhakkik Nebhân'ın ön sözünde cevâmikin tanımı için bkz. Nebhân, *Atiyetü'r-Rahmân*, 61-62.

rumu güzel karşıladı. Bunun hukuka uygun olduğuna dair fetva ve görüşler İbrahim Paşa'ya gönderilir. Ancak Paşa bu durumu kabul etmez ve ölen kişilerin çocuklarının irsâdî vakıflardan olan gelirlerini kesmekte ısrar eder. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri Sultan III. Ahmed'e (öl. 1149/1736) ulemânın söz konusu fetvalarını da içeren ve durumu bildiren bir arz yazarlar. Bu arz sadrazam Köprülüzâde Numan Paşa'ya (öl. 1131/1719) ulaşınca sultana konuyu bildirir. Bunun üzerine mevcut hak sahibi kişilerin eskiden olduğu gibi gelirlerini almaya devam etmeleri emredilir ve buna dair bir ferman yazılarak Mısır'a gönderilir. Saftî, ferman geldiğinde insanların sevindiklerini ve sultana dualar ettiklerini vurgulayarak bu sevince dikkat çeker. Bununla birlikte fermanın içeriğinden bahsetmez.³⁵

Mezkûr olaya Cebertî ilave bilgilerle birlikte farklı bir açıdan yer verir. Onun aktarımındaki en önemli husus sultandan gelen fermanın içeriğini nakletmesidir. Fermana söz konusu olay bağlamında babaları tarafından çocuklara bırakılan gelirlerin devam edeceği; ancak bundan sonra irsâdî vakıflarda hakları olan kişilerin çocuklarının isimleri yazılarak hak sahibi olamayacakları emredilir. Böylece bu fermanla irsâdî vakıf gelirlerinin aile fertlerine bırakılması iptal edilir.³⁶

3.1. İrsâdî Vakfın Hukukî Temelleri: Saftî'nin Savunusu

Doğum tarihi bilinmeyen ve Hanefî mezhebine mensup bir âlim olan Saftî'nin hayatına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Asıl adı İsa olan müellif, Mısır'ın aşağı bölgesindeki Buhayr vilayetinde yer alan Saft beldesine nispet edilmektedir. Ali el-Akdî (öl. 1134/1722) ve Ahmed et-Tunûsî ed-Dekdûsî (öl. 1133/1720) gibi âlimlerden tahsil görmüş olması, onun Mısır ilim havzasında yetiştiğini göstermektedir.³⁷

Saftî'nin risalesi, sultan ve vezirler tarafından hayır cihetine yapılan irsâdî vakıfların meşruiyeti ve sonradan gelen idarecilerin bu vakıflar üzerinde tasarruf yetkisi olup olmadığı hakkındadır. İrsâdî vakıftan hak sahibi olan kişilerin ölümüyle çocuklarının bun-

³⁵ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 3a-3b., 15b-16b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 65-66, 79.

³⁶ Cebertî, *Târîhu 'acâ'ibü'l-âsâr*, 1/64-65.

³⁷ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 1a.; Cebertî, *Târîhu 'acâ'ibü'l-âsâr*, 1/233-234.

dan yararlanıp yararlanamayacağı ana problemdir. Bu hukukî mesele dönemin fakihlerine sorulur. Bahsi geçen olaya dair dört mezhebe mensup âlimlerin fetvaları nakledilir. Ayrıca, yukarıda kısaca işaret edildiği üzere, önceki yüzyıllarda Kahire’de irsâdî vakıflarla ilgili yazılan risaleler de referans olarak verilir. Saftî, risalenin telif sebebini konu hakkında dört mezhebe mensup fakihlerin görüşlerinin kaybolmamasıyla açıklar.³⁸

İrsâdî vakıflarda hak sahibi olan kişiler vefat ettiğinde çocukları vakfın gelirlerinden faydalanmaya devam edebilirler mi? İbrahim Paşa ile ulemâ arasındaki gerilimin sebebi de budur. Saftî’nin bu konudaki cevabı olumludur. Ona göre bu tür vakıflarda hakları olan kişilerin ölümü halinde çocukları bunlardan yararlanmayı sürdürebilirler. Ayrıca Cebertî’nin anlatımından anlaşıldığına göre Mısır kazaskeri, vefat eden kişilerin çocuklarının vakıflardan faydalanmaya devam edeceğine dair karar vermiştir.³⁹

Cebertî, irsâdî vakıfların nasıl uygulandığı ve tescil edildiğine dair ayrıntılı ve önemli bilgiler sunar. Zira onun tasvirine göre söz konusu vakıflardan yararlanan kişi vefat ettiğinde başka birinin ismi vakfa tescil edilir. Kaydedilen bu yeni isim bir âlim, müftü, fakir, yetim, dul vb. kişilerden biri olmalıdır:

Bilinsin ki bu irsâdâtlar (vakıflar) ve araziler (etyânlar) Sultan Nâsır Yûsuf Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından beytûlmâlden hak sahiplerine haklarının bir kısmı kolayca ulaşması için 6./12. yüzyılda beytûlmâl gelirlerinden kurulmuştur. Daha sonraki melikler, sultanlar ve emirler günümüze kadar (bu uygulamayı benimseyip) ona uymuşlardır. Mescitler, tekkeler, ribâtlar, hankâhlar ve sebiller inşa etmişler, tarım arazilerini devletin mülklerinden çıkararak gelirlerini bu hayır kurumlarına tahsis etmişlerdir. Bu hayır kurumları, söz konusu arazilerin mahsullerinden ya da gelirlerinden faydalanmışlardır. Aynı şekilde nafakalarını sağlamak ve ilim tahsiline yardım etmek için bazı ilim talebelerine ve fakirlere iyilik ve sadaka yoluyla bu arazilerin gelirlerini bağlamışlardır. İrsâdî vakıftan faydalanan kişi vefat ettiğinde, kadı veya vakıf nazırı, onun yerine bu gelirlere yararlanmayı hak eden bir başkasını onaylar. İsimleri, rızık kâtibi olarak bilinen ve kayıt tutan görevli memurun yanında

³⁸ Saftî, *Atiyyetü’r-Rahmân* (Riyad, 1227), 2b-3a.; Saftî, *Atiyyetü’r-Rahmân*, 65-66.

³⁹ Cebertî, *Târîhu ‘acâ’ibü’l-âsâr*, 1/64-65.

bulunan sultan divanının defterine ve kâdı siciline kaydedilir. Bu memur “efrâc” denilen söz konusu onayın mücebini içeren bir senet (resmi bir evrak) yazar. Daha sonra defterdar ve paşanın alametini (mührünü) bu senet üzerine basar.⁴⁰

Bu pasajda irsâdî vakıfların tarihî sürecine değinildiği gibi asırlardan beri yaygın bir biçimde uygulandığı vurgulanır. Ayrıca bu vakıfların devlet arazilerinden kurulduğu ve gelirlerinin eğitime ve yardıma muhtaç insanlara tahsis edildiği ifade edilmekte ve resmi olarak tescili detaylı olarak anlatılmaktadır. Literatürde irsâdî vakıf uygulamasının Nûreddin Zengî döneminde başladığı kabul edilmekle birlikte, söz konusu alıntıda bu vakıf türünün Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye nispet edildiği görülmektedir.

Kahire'de dönemin Hanefî fakihleri mezkûr vakıfların bağlayıcı olduğunu ve hukukî bir gerekçe olmadan bozulamayacaklarını söylerler. Nitekim Seyyid Ali el-Hüseynî (öl. 1148/1736) ve Ali el-Akdî, -Hamevî'nin de ifade ettiği gibi- ulemâ, talebe, miskin, dul kadınlar vb. kişilerin beytül-mâlin gelirlerinden haklarının bulunduğunu belirtirler. Çünkü savaşmadan elde edilen hazine malları Müslümanların maslahatı içindir. Özellikle müftü, müderris gibi kimseleler Müslümanların faydası için çalışmaktadır. Ayrıca baba, çocuklarının nafakasını temin etmekle mükelleftir. Diğer taraftan devlet başkanı ve nâiplerin yaptığı tasarruflar maslahata bağlıdır. Şayet onlar kamu maslahatının hilafına davranırlarsa bu tutum hukuka aykırıdır. Sultanın hukuka aykırı olarak vermiş olduğu kararlar ise geçerli olmadığı gibi uygulanması da gerekli değildir. Ayrıca Hanefî fakihler; müftü, müderris gibi kişilerin divandan hak sahibi olduklarını ve bunların çocuklarına da pay verilebileceğini; dolayısıyla söz konusu kişilerin vefatıyla çocuklarının paylarının düşmeyeceğini belirtmişlerdir. Nitekim İbn Nüceym mücahitlere ve âlimlere haraç gelirlerinden kendilerine ve ailelerine yetecek miktarda paranın verilmesi gerektiğini söyler. Daha sonra Saftî, Hanefî âlim Ahmed et-Tûnûsî ed-Dekdûsî'nin de bu görüşe katıldığını; ancak herhangi bir cevap yazmadığını söyler.⁴¹

Atif yaptığı Hanefî fakihlerin görüşlerine aynen katılan Saftî, mezkûr yaklaşımı mezhebin eserlerinden yaptığı nakillerle destek-

⁴⁰ Ceberî, *Târîhu 'acâ'ibü'l-âsâr*, 3/262.

⁴¹ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 4b-5a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 66-68.

ler. Daha önceki risale yazarları olan Süyûtî, İbn Nuceym, Gaytî ve Hamevî'nin metinlerinden referanslar olarak verir. Böylece hukukî açıdan irsâdî vakıfların meşru olduğunu daha önceki literatürü referans vermek suretiyle gösterir.⁴²

Aslında problemin odak noktasını, sultanın veya nâibinin irsâdî vakıflardaki hakların bir başkasına devrini engelleyip engelleyemeyeceğine dair yetkisi oluşturmaktadır. Zira İbrahim Paşa devlet tarafından kurulan vakıf gelirlerinin hak sahipleri tarafından aile üyelerine intikalini doğru bulmamakta ve bu tahsisatları iptal etmek istemektedir. Tam da burada, onun bu kararının hukuka uygunluğu tartışma konusudur ve dönemin Hanefî fakihleri bunu maslahata aykırı görmektedir. Bu bağlamda, Saftî sultanın tasarruflarının maslahatla sınırlı olduğuna dair Hanefî hukuk metinlerinden örnekler zikreder. Bu nakillerin temel amacı, Paşa'nın kararının maslahata uygun olmadığına dikkat çekmek ve devlet hazinesinden yararlanan kişilerin çocuklarının da bu hakka sahip olduğunu vurgulamaktır. Dolayısıyla, görüşlerine yer verilen hukukçulara göre İbrahim Paşa'nın vakıflardaki lehtarların çocuklarının haklarını iptal etmesi hukuka aykırıdır.

1490 | db

Devlet başkanı ya da nâibi kamuyla ilgili tasarruflarında kamunun maslahatını gözetmelidir. Nitekim Zeylaî'ye (öl. 743/1343) göre devlet başkanı maslahat görmesi halinde umuma ait bir yolun kullanımını sulh yoluyla satabilir. Buna göre devlet başkanı, beytülmal'e ait bir araziye maslahat olması halinde satarsa bu akit sahihtir.⁴³ Saftî bu yaklaşımdan hareketle yolu satın alan kişinin burayı vakfedebileceği sonucuna ulaşır. Çünkü Zeylaî'nin bu konudaki ifadeleri geneldir. Bu yaklaşım satın alanın satma, hibe, vakfetme gibi mülkiyet nakledici her türlü hukukî işlemi yapabileceğini gösterir. Teklif: Böyle bir satım işlemi beytülmalin ihtiyacından bağımsız olarak geçerlidir.⁴⁴

Saftî, devlet başkanının kamu maslahatına uygun hareket etmesi gerektiğini ifade eder. O, bu bağlamda Kıvâmüddîn Emîr el-İtkânî'nin (öl. 758/1357) velisi olmayan birisinin öldürülmesi ha-

⁴² Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 5a.-5b., 15a-15b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 68-69, 78.

⁴³ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzü'd-dekâ'ik*, ed. eş-Şeyh Ahmed Azve İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 5/37.

⁴⁴ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 6a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 69.

linde kısas ya da diyet hakkının idarecilere ait olduğunu ve burada kamu yararının dikkate alınmasının lüzumuna dair görüşüne yer verir. Kamu yararı ise burada katilden sulh yoluyla diyet alınmasıdır. Devlet başkanının katili affetmeye yetkisi yoktur. Çünkü bu kamu yararını iptal etmek anlamını gelir.⁴⁵ İtkânî'nin söz konusu görüşüne yer veren Saftî, devlet başkanı ve nâibinin irsâdî vakıfları bozamayacağını; zira bunun kamu maslahatına aykırı olduğu sonucuna ulaşır.⁴⁶

Mezhepler arasındaki farklı yaklaşımlar hukukî süreçleri doğrudan etkileyebileceğinden, Hanefîler dışındaki mezheplerin irsâdî vakıflara bakışı da değerlendirilmelidir. Zira sultan veya nâip, yalnızca Hanefî mezhebine bağlı kalmaksızın diğer mezheplerin görüşlerine başvurabilir ve hukukî tasarruflarını buna göre şekillendirebilir. Dolayısıyla Saftî, irsâdî vakıfların bağlayıcılığına dair diğer mezheplerin yaklaşımlarına yer verir.

3.2. Diğer Mezheplerin İrsâdî Vakıflara Yaklaşımı

Sultan veya nâibin, Hanefî mezhebi dışındaki fakihlerden bu tür vakıfların bağlayıcı olmadığı yönünde bir fetva alması durumunda, hukuken irsâdî vakıfları iptal edebilmesi mümkündür. Nitekim İbrahim Paşa ve irsâdî vakıf gelirlerinin varislere intikalini savunanlar, dört mezhebin âlimlerine danışmayı ve verilen cevaba göre hareket etmeyi kabul etmişlerdir. Bu durum, mezhepler arasındaki çeşitli değerlendirmelerin hukukî süreçleri etkileyebileceğini göstermektedir.

Hukukî açıdan diğer mezheplerin görüşleri önemli olduğu için Saftî, Hanefîler dışındaki âlimlerin fetvalarını aktarır ve ilk olarak Mâlikîlerin yaklaşımına yer verir. Ezher âlimlerinden Ahmed en-Nefrâvî (öl. 1125/1713) kendisine söz konusu tartışma bağlamında yöneltilen soruyu cevaplar. Ona göre irsâdî vakıflar sahihtir. Onun bu konudaki argümanlarından biri Mısır'da oluşan örfdür. Nitekim Mısır'da sultanlar tarafından oluşturulan irsâdî vakıflar asırlardan beri nesilden nesile aktarılmış bir uygulamadır. Dolayısıyla sultanın bu tür hayırları devam ettirmesi gereklidir. Ayrıca Nefrâvî aşağıda

⁴⁵ Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Fârâbî el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, ed. Abdülâtî Muhyî Ahmed eş-Şerkâvî vd. (Kuveyt: Dâru'd-Diyâ, ts.), 8/432.

⁴⁶ Saftî, *Atiyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 5b-6a.; Saftî, *Atiyetü'r-Rahmân*, 68-69.

detaylara geleceği üzere Karâfi'nin (öl. 684/1285) görüşüne atıf yapar; ancak onun yaklaşımını detaylandırmaz.⁴⁷

Benzer şekilde diğer bir Mâlikî fakih Ezher Cami Şeyhi Muhammed Şenin (öl. 1146/1733) mezkûr vakıfların meşru olduğunu vurgular. Asker, kâdı gibi görevlilerin yanı sıra bunların aileleri de beytûlmâlden hak sahibidirler. Şenin, Nefrâvî gibi Osmanlılardan itibaren Mısır'da bu konuda bir örf ve kanunun oluştuğunu ve onların Hz. Ömer'in yolunu benimsediklerine dikkat çeker. Nitekim Hz. Ömer ihtiyaç sahiplerine kamu hazinesinden belirli bir miktar tahsis etmiş, sonraki idareciler onun yolunu takip etmişlerdir. Söz konusu iki Mâlikî fakihin fetvalarına Ahmed eş-Şarkî (öl. 1146/1733), *Şerhu'l-Muvatta'* yazarı Muhammed ez-Zürkânî (öl. 1122/1710) ve Abdûlbaki el-Kuleynî,⁴⁸ aynen katılmışlardır. Ayrıca Ahmed eş-Şarkî dönemin idarecilerinin bu vakıfları bozmasının hukukî olmadığını vurgulamıştır.⁴⁹ Muhammed Şenin'in irsâdî vakıflardaki leh-tarların çocuklarının da bu vakıflardan hak sahibi olduklarını ifade etmesi önemlidir. Zira tartışmanın asıl noktası daha önce vurgulandığı üzere bu hakların ailelere bırakılıp bırakılmayacağı hakkındadır. Şenin'in ifadelerinden bu vakıflardaki hakların çocuklara intikal edebileceği anlaşılmaktadır.

Dönemin Mâlikî fakihlerinin görüşlerini nakleden Saftî, bu yaklaşımı teyit etmek amacıyla mezhebin otorite isimlerinden biri olan Karâfi'nin görüşünü aktarır. Karâfi'ye göre sultan Müslümanların maslahatı için beytûlmalden vakıf kurabilir. Bu vakfın gelirlerinden ancak vakıfta koşulan şartlara sahip olan kişiler faydalanabilir. Sultanın böyle bir vakfın gelirlerini koşulan şartlara sahip olmayan kişilere yönlendirmesi hukukî değildir. Ayrıca sultan; imam, müezzin, kâdı gibi kişileri görevlendirebilir ve bunun karşılığında onlara maaş verebilir. Ancak kişi vazifesini yerine getirmese bu maaş alması caiz değildir.⁵⁰

Dönemin Şâfiî fakihleri de diğer iki mezhebin mensupları gibi irsâdî vakıfların meşruiyetini aynı gerekçelere dayandırmışlardır. Nitekim Abdurabbih b. Ahmed ed-Darîr (öl. 1126/1714), Mansur

⁴⁷ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 10a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 73.

⁴⁸ Vefat tarihi tespit edilememiştir.

⁴⁹ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 9b-13b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 73-77.

⁵⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahman el-Mâlikî Karâfi, *Envârü'l-burûk fi envâ' il-furûk* (Alemü'l-Kütüb, ts.), 3/5-7; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 12a-13b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 67.

el-Menûfî (öl. 1135/1723) ve Ahmed el-Halifî (öl. 1127/1715), söz konusu olay bağlamında irsâdî vakıfların sultan tarafından iptal edilemeyeceğini savunmuşlardır. Ayrıca Abdurabbih bu tür vakıfların bozulmasının kamuya zarar vereceğini belirtmiştir. Saftî, bu fakihlerin yaklaşımını teyit etmek amacıyla, Şemseddin er-Remlî'nin (öl. 1004/1596) eserini referans olarak gösterir. Nitekim Remlî daha önceki pek çok Şâfiî fakih gibi maslahat olması halinde sultanın devlet arazilerini belirli cihetlere vakfedebileceğini ifade eder.⁵¹

Diğer mezhep mensupları gibi Hanbelî bir fakihe de söz konusu olay sorulmuştur. Ahmed el-Makdisî,⁵² irsâdî vakıflardaki hak sahiplerinin paylarının iptal edilmesine karşı çıkar ve bunu zarar ilkesi üzerinden değerlendirir. Nitekim bahsi geçen kişilerin tahsisatlarının kesilmesi, onlara zarar vermek anlamına gelir. Hz. Peygamber ise “Zarar vermek ve zarara zararlarla karşılık vermek yoktur”⁵³ buyurmuştur.⁵⁴

Saftî'nin burada diğer mezhep görüşlerine yer vermesinin sebebi sultanın/naibinin irsâdî vakıfları iptal etmesi ya da gelirlerini başka bir yere sarf etmesine dair alınabilecek muhtemel bir kararın hukukî olmadığını gösterme amacına matuf olabilir. Nitekim sultan kâdıyı görevlendirirken belli bir mezhebin görüşüyle mahkemede karar vermesi için atayabilir. Literatürde kâdı ile sultan arasındaki ilişki vekâlet olarak kabul edilir. Nasıl ki vekil müvekkili belli şartlarla sınırlandırabiliyorsa aynı şekilde sultan da kâdılarını muayyen bir mezhebin görüşüyle kayıtlandırabilir.⁵⁵ Dolayısıyla irsâdî vakıfların meşru olmadığına dair diğer mezhep hukukçularının görüş beyan etmesi bu tür gelirlerin farklı bir yere sarf edilmesinin yolunu açabilir.

⁵¹ Muhammed b Ahmed b Hamza Şemseddin el-Ensârî Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1948), 5/360; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 13b.-14b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 77-78.

⁵² Bu âlimin biyografisi tespit edilememiştir.

⁵³ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce*, ed. Şuayb el-Arnâvut (Dâru'r-risaleti'l-alemiyye, 2009), Ahkâm" 17 (No:2340).

⁵⁴ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 15b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 79.

⁵⁵ Hayruddîn b. Ahmed b Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye* (Bulâk: Mısru'l-Mahmiyye, 1300), 2/8; Murat Sarıtaş, *Fıkıh, Mezhep ve Sultan: 16. Yüzyıl Merkez Topraklarında Mahkeme Kararlarında Hangi Hukukî Görüşlerin Esas Alınacağı İle İlgili Emr-i Sultâniler* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 84-87, 185-198.

Görüldüğü üzere dönemin fakihleri önceki hukukî görüşlerden ve uygulamadan hareketle ortak bir kanaati paylaşmakta ve aynı gerekçeyi dikkate alarak irsâdî vakıfların iptali yönündeki bir kararı kabul etmemektedirler. Aslında bu tartışma, hukuku temsil eden ulemâ ile siyasi otorite arasındaki güç dengesine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim İbrahim Paşa, vakıf gelirlerinin ulemâ ve yerel elitlerin kontrolüne geçmesini suistimal olarak görürken, âlimler ve şehrin ileri gelenleri ise bu gelirleri çocuklarına aktarmakta ısrarcıdır.

Ulemânın söz konusu tartışma bağlamında sultanın otoritesini ve tasarruflarını maslahatla kayıtlandırması siyasetin belirli alanlara müdahalesinin hukukî açıdan sınırlandırılmasını gösterir. Ancak burada maslahatın yorumunun kim tarafından yapılacağı da önemlidir. Mezkûr tartışmada maslahatın çerçevesi hukukçular tarafından yapılmıştır. Görüşlerine yer verilen âlimlerin yaklaşımına göre buradaki maslahat çocukların vakıflardan pay almayı sürdürmelerindedir. Fakat burada maslahat devlet gelirlerinin usulsüz bir biçimde kişilere aktarıldığı şeklinde de yorumlanabilir.

1494 | db

Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarına hâkim olduğu 10./16. yüzyıldan itibaren, irsâdî vakıflar konusunda yerel ulemâ ile merkezi otorite arasında zaman zaman çekişmeler yaşanmış ve bu konuda fermanlar gönderilmiştir. Nitekim Kanunî döneminde Ebussuûd'un fetvalarını da içeren bir fermanla irsâdî vakıfların bağlayıcı olmadığı belirtilerek fesih edilme girişiminde bulunulmuştur. Aynı şekilde İbrahim Paşa ile yerel elitler ve ulemâ arasında cereyan eden benzeri bir olay 1147/1735 tarihinde meydana gelir ve sultandan gelen bir fermanla çocuklara ve aile fertlerine irsâd yoluyla vakıflardaki gelirlerin bırakılması iptal edilir. Saftî ve dönemin ulemâsının kullandığı aynı delillerden hareketle Hanefî âlim Süleyman b. Mustafa el-Mansûrî (öl. 1169/1756) sultan tarafından hukuka aykırı bir biçimde verilen kararların geçerli olmadığını ifade eder.⁵⁶

İrsâdî vakıflarda hakkın intikali meselesi, bu yetkinin hukukî niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Cebertî'nin de belirttiği üzere, Mısır'da vakıflara dair haklar, alım-satım konu olabilmektedir.⁵⁷ Ancak bu durum, Hanefî mezhebi açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Zira Hanefî mezhebinin yerleşik ichtihadına göre,

⁵⁶ Cebertî, *Târîhu 'acâ 'ibü'l-âsâr*, 1/221-222.

⁵⁷ Cebertî, *Târîhu 'acâ 'ibü'l-âsâr*, 3/362.

mücerret haklar⁵⁸ mal olarak kabul edilmediğinden, alım-satımı yapılamadığı gibi miras yoluyla intikali de mümkün değildir. Bundan dolayı Saftî, vakıflardaki hakların hukukî niteliğini bazı önemli Hanefilerin yaklaşımına atf yaparak ele alır. Dolayısıyla onun risalesinin daha iyi anlaşılabilmesi için mücerret haklarla ilgili geç dönem Hanefî doktrinindeki tartışmalar analiz edilecek ve risale bu tartışma bağlamına oturtulacaktır.

3.3. İrsâdî Vakıflardaki Hakların Hukukî Mahiyeti ve Bunların Aileye İntikali

İrsâdî vakıflardaki haklar alım-satım gibi mülkiyet devrine konu olabilen hukukî işlemler kapsamında değerlendirilebilir mi? Ayrıca mücerret haklardan ferâğ⁵⁹ edildiğinde karşılığında ücret alınabilir mi? Yoksa bunlar tamamen sultanın iradesiyle verildiği için bir atıyye olarak mı kabul edilmelidir?⁶⁰ Aslında mücerret hakların satımı konusu geç dönem Hanefî hukukçuları arasında tartışma konusudur. Nitekim İbn Nüceym vakıflardaki vazifelerden mal karşılığında ferâğ edilme meselesini örfle ilişkilendirerek ele alır. Zira vakıflardaki görevler sadece maaş karşılığı yapılan mücerret haktır. O, söz konusu meseleyi örfün delil oluşu çerçevesinde değerlendirir. İbn Nüceym, Hanefî mezhebinin genel yaklaşımının belirli bir bölgeye has olan örfle itibar edilmemesi yönünde olduğunu belirtir. Ancak mezhepteki birçok hukukçunun bu şekilde oluşan örfün delil olarak kullanılabileceği kanaatinde olduğunu da ifade eder. Ardından hususi örfün delil olması halinde, Kahire'de mücerret hak niteliğindeki bazı vazifelerden belli bir mal karşılığında ferâğ edilmesine dair örf oluştuğunu⁶¹ ve bu tür işlemlerin meşru olabileceğini söyler.⁶²

⁵⁸ Mücerret hak milk özelliğine sahip olmayan ve bir mahal üzerinde yerleşmemiş olan hak anlamına gelir. Örneğin şufa hakkı gayrimenkulün satımından önce mücerret bir hak olup herhangi bir mahalde sabit değildir. Hasan Hacak, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 125-128.

⁵⁹ Ferâğ: mücerret ve âdi bir haktan bir başkası lehine meccanen ya da bir bedel karşılığında feragat etme şeklinde tanımlanabilir. Bkz. Bayram Pehlivan, *Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu* (Ankara: İlâhiyât, 2023), 303-304.

⁶⁰ Cevâmiklerdeki payın satımını alacağın borçlu dışında üçüncü şahsa satılması çerçevesinde değerlendiren Hanefî hukukçular da vardır. Bkz. Muhammed b. Abdullah Ahmed b. el-Hatîb Timurtâşi, *Fetâvâ'l-imâm Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşi el-Gazzî* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2713), 64b-65a.

⁶¹ Bu doğrultuda Cebertî'nin Mısır'da cevâmiklerde hak sahibi olan kişilerin paraya ihtiyaç duyduklarında buradaki haklarını peşin para karşılığında sattıklarını ifade

İbn Nüceym'in söz konusu değerlendirmesine yer veren Hayreddin er-Remlî (öl. 1081/1671), ondan farklı düşünmektedir. Remlî'ye göre mücerret hakların satımı caiz değildir. Şayet kişi vakıftaki görevinden feragat ederek bunu başkasına bir bedel karşılığı devrederse bu bedele hak sahibi olamaz. Yapmış olduğu ferâğ geçerli olur ve vakıftan herhangi bir şey alamaz. O, bedel karşılığı ferâğ işleminin yapılabileceğine dair görüşün mezhebin temel yaklaşımına aykırı olduğunu vurgular. Nitekim pek çok önemli Hanefî hukukçunun da ifade ettiği üzere doktrinde mücerret haklar mal olarak kabul edilmemektedir. Remlî, bu konuyu kendisine yöneltilen çeşitli sorulara verdiği fetvalar çerçevesinde ele alır.⁶³ Bu sorulardan birisi Osmanlı döneminde tımarlardaki haklardan bedel karşılığı feragat etmenin hukukî boyutu hakkındadır. O, burada hak sahibinin herhangi bir müdahalesinin olamayacağını ve bu tımarların sultanın iradesiyle verildiğini belirtir. Nitekim sultan bunları hak sahibinden alarak başka kimselere verme salahiyetine sahiptir. Dolayısıyla tımar ve vakıflardaki bedel karşılığı ferâğ işleminin caiz olmadığını ileri sürer. O, bu konuda *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de geçen bir fetvayı referans olarak verir. Fetva, divandan atıyye alan kişinin vefatının ardından, iki oğlunun bu atıyyeye dair yaptıkları sulh hakkındadır. Oğullardan biri divandaki payından vazgeçmesi karşılığında kardeşine belli bir mal teklif ederek sulh yaparlar. Bezzâzi'ye (öl. 827/1424) göre böyle bir sulh batıldır. Zira divandaki atıyyelerin dağıtımı sultanın tasarrufuna bağlıdır. Başka birinin burada tasarruf yetkisi yoktur. Ancak sultanın hak sahiplerine hakkını vermesi gerekir. Aksi halde zulmetmiş olur.⁶⁴ Remlî'nin bu yaklaşımına göre irsâdî vakıflardaki gelirlerin dağıtımı sultanın yetkisi altında olmalıdır.

Remlî'nin atıyyelerin tahsis yetkisinin sultana ait olduğu yönündeki görüşüne benzer bir değerlendirme Haskefî'de (öl. 1088/1677) de görülür. O, Anadolu ve Rumeli'deki topraklarla alakalı açıklamasında sultanın kamu maslahatı için beytûlmâlden

etmesi, İbn Nüceym'in belirttiği örfün varlığını teyit eder. Bkz. Cebertî, *Târîhu 'acâ'ibü'l-âsâr*, 3/362.

⁶² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Mısırî el-Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâ'ir' 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 1/316-317.

⁶³ Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, 1/158-159.

⁶⁴ Şeyh Allâme Muhammed b Muhammed Şehâb b Yûsuf el-Kerderî el-Bezzâzi, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, ed. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2/198; Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, 2/102.

yapmış olduğu vakıflar meselesini mülkiyet çerçevesinde ele alır. Haskefî'ye göre miri arazilerin mülkiyeti nasıl ki devlete aitse aynı şekilde sultan tarafından hazineden vakfedilen arazilerin mülkiyeti de devlete aittir. Dolayısıyla bu tür arazilerde mülkiyete konu olan alım-satım, hibe, miras gibi hususlar cari olamaz.⁶⁵

İbn Nüceym'in mücerret haklarla ilgili görüşünü değerlendiren Hamevî, onu tenkit eder. Zira İbn Nüceym *Eşbâh*'ın ilerleyen bölümlerinde açık bir biçimde mücerret haklar karşılığında bedel alınmayacağını ifade etmiş ve bundan hareketle vakıflardaki vazifelerden ücret mukabili ferâğ edilmesinin caiz olmadığını belirtmiştir.⁶⁶ Hamevî'ye göre müellifin vakıflardaki vazifelerin satılabileceğini ifade etmesine karşın eserinin ilerleyen bölümlerinde tam aksini savunması kendi içerisinde bir çelişkidir. Ayrıca Hamevî birçok kişinin İbn Nüceym'in örfü hastan hareketle vakıflardaki vazifelerin satılabileceğine dair görüşüne dayanarak bu uygulamanın caiz olduğunu düşündüklerini ekler. Bununla birlikte o, mücerret hakların satımına karşı çıkmaz ve bu konuda olumlu görüş belirten hukukçuların yaklaşımlarına yer verir.⁶⁷

Mücerret haklar konusunu Pîrîzâde (öl. 1099/1688) özel olarak telif ettiği *el-Vâzihu'n-nukûl fî hükmi'l-ferâğî ve'n-nüzûl* adlı risalesinde ve *Eşbâh* üzerine yazdığı şerhinde ele alır. Pîrîzâde, vakıflardaki vazifelerden ferâğ edilerek ücret alınmasına karşı çıkar. O, problemi mülkiyetten hareketle inceler. Ona göre mücerret hakların satımının cevazını temellendirmek için herhangi bir asıl/ilke mevcut değildir. Zira kişi gelirini elde etmiş olduğu araziye sahip değildir. Bir kimse sahip olmadığı bir şeyi başkasına temlik edemez. Vazifelinin buradaki sahip olduğu şey sadece gelirdir. Ancak ulemâ ve idareciler zaruretten dolayı vazifelerin satımına müsaade etmişlerdir. Vazifelinin görevi ve hakkı iş yapmak olup bunu dilerse terk edebilir. Onun bu görevi başkasına temlik etme ya da yerine başka birisini getirme yetkisi bulunmamaktadır.⁶⁸

⁶⁵ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 773), 204b.-205a.

⁶⁶ Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâ'ir' 'alâ mehâsini'l-Eşbâh*, 2/287-288.

⁶⁷ Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâ'ir' 'alâ mehâsini'l-Eşbâh*, 1/323.

⁶⁸ Burhânüddîn İbrâhim b. Hüseyin Pîrîzâde, *Mecmûa'tü Resâ'il Pîrîzâde*, ed. Hasan Özer - Mustafa Ateş (İstanbul: Dâru Bâbi'l-İlm, 2022), 405-406; Ayrıca konu hakkında Pîrîzâde'nin bir değerlendirmesi için bkz. Burhânüddîn İbrâhim b. Hüseyin Pîrîzâde, *Umdetü zevî'l-besâ'ir li-halli Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* (Ankara: Milli Kütüphane, Ragıp Paşa, 502), 35b-36b.

Pîrîzâde mücerret haklar karşılığında bedel alınmayacağına dair Hanefî fıkıh eserlerinden alıntılar yaptıktan sonra İbn Nüceym'in örf argümanı inceler. Pîrîzâde'ye göre mülkiyetle ilgili kıyasın/genel ilkenin terk edilebilmesi için umumi bir örfün ve zaruretin olması gereklidir. Bazı zamanlardaki bir kısım insanın ihtiyacı için kıyas/ilke terk edilemez. Her ne kadar Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983) gibi bazı Hanefî hukukçular insanların muamelelerinden dolayı istihsan yapmak suretiyle bir takım hukukî işlemlere cevaz verseler de bir beldedeki örf cevazı gerektirmez. Örften hareketle bir uygulamanın caiz olabilmesi için ilk nesillerden beri bunun devam etmesi gerekir. Zira ilk nesilden beri uygulamanın varlığı Hz. Peygamberin bunu takrir ettiğini gösterir. Bu şekilde olmayan bir örf delil olamaz.⁶⁹

Pîrîzâde bu açıklamaları yapmakla birlikte bu konudaki örfü tamamen işlevsiz olarak da görmez. O, *Eşbâh* üzerinde yazdığı şerhte imam, müderris gibi kamu yararına çalışan kişilerin vefatıyla bu görevlerin çocuklara verilmesi konusunu ele alır. O, söz konusu görevlilerin beytûlmâlden haklarının bulunduğunu ve vefat ettiklerinde çocuklarına bu vazifelerin verilebileceğini belirtir. O, *el-Hizâne* aracılığıyla Pezdevî'nin (öl. 482/1089) *el-Mebsût*'undan aktardığına göre, beytûlmâlden şer'î amaçlarla tahsis edilen görevlerde (imamlık, müezzinlik vb.) bulunan kimselerin vefatı hâlinde, aynı şer'î gayeleri taşıyan çocuklarının bu görevlere atanması caizdir. Bu durum, kamu yararının devamını sağladığı gibi yetimlerin gönüllerinin kırılmasını da önler. Pîrîzâde bu görüşün Haremeyn, Mısır ve Diyar-ı Rûm'da yerleşik bir örf olarak itirazsız şekilde uygulandığını vurgular. Küçük yaşta dahi olsa ölen kimsenin çocuklarının görevde bırakılması, ilimle meşgul olan ailelerin desteklenmesi ve âlim neslinin devamı açısından önemli görülmüştür. Nitekim Pîrîzâde'nin ifade ettiğine göre bu uygulamanın meşruiyetine dair birçok fakihten destekleyici görüşler de nakledilmiştir.⁷⁰

Vakıflardaki söz konusu uygulama ve hukukçuların tartışmalarının farkında olan Saftî, literatürde mücerret haklar karşılığında herhangi bir bedel alınamayacağını ifade eden hukukçuların görüşüne yer vermez.⁷¹ Sadece vakıflardaki haklardan ferâğ edilebilece-

⁶⁹ Pîrîzâde, *Mecmûa'tü Resâ'il Pîrîzâde*, 407.

⁷⁰ Pîrîzâde, *Umdetü zevi'l-besâ'ir li-halli Eşbâh* (Ragıp Paşa, 502), 262b-263a.

⁷¹ Burada Şâfiî hukukçuların cevâmiklerdeki haklarından bir bedel karşılığında feragat edilmesiyle ilgili değerlendirmesi önemlidir. Zira Şebremellîsi (öl. 1087/1676) gibi

ğine dair İbn Nüceym'in bahsettiği Mısır'da oluşan özel örfe atıfta bulunur. O, bir kişinin cevâmiklerdeki hakkından feragat edebileceğini ve bu hak karşılığında bedel alabileceğini ifade eder. Diğer bir ifadeyle ona göre irsâdî vakıf gelirlerindeki haklar mal gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu haklar satılabilir. Buna göre cevâmiklerde kendi, ailesi ve çocuklarının ismi yazılı olan kişiler, ihtiyaç duyduklarında bundan ferâğ edebilirler. Ailesi ve çocukları ancak babalarının vefatından sonra söz konusu cevâmikte tasarrufta bulunabilir.⁷² Saftî ve fetvasına yer verdiği Ali el-Akdî cevâmiklerdeki bu gelirlerin aile fertlerine bırakılmasını tam olarak miras hukuku çerçevesinde değerlendirmeyiz. Nitekim Akdî'ye sorulan bir fetvada kız ve erkek çocukların cevâmiklerden eşit miktarda pay alacağını ifade etmesi konunun tamamen miras olarak değerlendirilmediğini göstermektedir.⁷³

İrsâdî vakıftaki gelir istihkakını satın alan ve sultanın veya nâibinin emriyle çocuklarına ve onun çocuklarına bırakan kişi öldüğünde mirasçılarının olmaması durumunda söz konusu hakkı tekrar beytûlmâl geri döner. Ancak varislerin olması halinde cevâmike sahip olan kişinin ölümüyle irsâdî vakıftaki gelir hakkı, mirasçıları olan çocuklarına ve eşine intikal eder. Cevâmiki satın alan kişi, irsâd yoluyla hakkını bıraktığı kişiler o hayatta iken ölürlerse bu hakta ferâğ ve onun dışında çeşitli hukukî tasarruflarda bulunabilir. Saftî, sultanın veya nâibinin izniyle bu tür vakıflarda hakları olan kişilerin diğer hakiki vakıflarda olduğu gibi dilediği şekilde tasarruf edebileceğini vurgular.⁷⁴

Saftî'nin söz konusu vakıf gelirlerinin kişinin eşine ve çocuklarına bırakılabileceğine dair dayanağı, yukarıda geçtiği üzere beytûlmâl gelirlerinden özellikle müderris, imam gibi kişilerin çocuklarına pay verilmesi gerektiğine dair yaklaşımdır. O, beytûlmâl gelir-

Şâfiî hukukçular beytûlmâlden maaş alanları ikiye ayırmaktadır: İhtiyaç sahibi olan bir kimse, kendisine tahsis edilen haktan bir bedel karşılığında feragat ederse bu bedeli alabilir. Ancak bu hakkı devralan kişinin aynı göreve atanıp atanmayacağı hususu devlet görevlilerinin takdirine bağlıdır. Maslahata uygun görüldüğü takdirde bu hakkı devralan kişiye verilebileceği gibi başka birine de tahsis edilebilir. Ancak kâtipler gibi sırf devlet görevlisi olan kişiler bir bedel karşılığı haklarını devredemezler. Bu hakkın ıskatı olarak kabul edilir ve yerine yeni birisinin atanması sultanın yetkisine bağlıdır. Bkz. Şebrâmellisî hâşiyesiyle birlikte. Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 5/481.

⁷² Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 19b-20a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 82.

⁷³ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 18b-19a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 81-82.

⁷⁴ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 6a-6b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 69.

lerinden hak sahibi olanların çocuklarının faydalanmasıyla ilgili İbn Nüceym'in bir değerlendirmesini nakleder ve eleştirir. İbn Nüceym cizye, haraç, gibi savaş olmadan elde edilen gelirlerin kaleler ile köprülerin inşası ve tamiri, ulemânın, kâdılarının, memurların ve onların çocuklarının ihtiyaçları için harcanabileceğini söyler. Çünkü bu gelirleri Müslümanlar savaş olmadan elde etmişlerdir. Beytül mâl ise onların faydası için kurulmuştur. Ayrıca söz konusu kişilerin çocuklarına da beytül mâlden belirli bir oran verilir. Nitekim çocuklarının nafakası bu kişiler üzerine vaciptir. Dolayısıyla İbn Nüceym haraç divanının gelirlerinden belli bir miktar tahsis edilen kişinin vefatıyla bu gelirin çocuklarına verileceğini; zira babalarının ölümüyle bunun düşmeyeceğini ifade eder. Mezhebin metinlerinin yaklaşımın da bu yönde olduğunu vurgular. Bununla birlikte meşâyihin gerekçelerinden söz konusu kişiler hayatta iken onların çocuklarına da bu mallardan verilebileceği anlaşılmaktadır. İbn Nüceym çocuklar küçükken babalarının ölmeleri durumunda onlara pay verilip verilemeyeceği hususunda ise açık bir nakil görmediğini ilave eder.⁷⁵ Saftî, İbn Nüceym'in babaları vefat ettikten sonra çocuklara pay verilip verilmeyeceğine ilişkin meşâyih'ten herhangi bir nakil görmediğine dair değerlendirmesine katılmaz. Saftî'nin naklettiğine göre Ebû Yusûf babalarının vefatı hâlinde çocuklarının divandan hak sahibi olacağını ifade etmiştir.⁷⁶

1500 | db

Saftî, İbn Nüceym'in meşâyih'ten herhangi bir nakil görmediğine dair ifadesinden hareketle babaların ölümü halinde çocuklara pay verilmeyeceğine ilişkin bir görüşün kabul edilemeyeceğini söyler. O, bu konuda fetva usulüne başvurur. Nitekim fetva usulüne göre meşâyihin gerekçeleri ile mezhebin *Kenzü'd-dekâ'ik* gibi temel metinleri çeliştiğinde metinler esas alınır. Zira bu metnin zahirinden babanın ölümü halinde çocuklarına pay verileceği anlaşılmaktadır.⁷⁷ Aslında Saftî bu değerlendirmesiyle zâhiru'rivâyeyi temsil eden bir metinde geçen "ulemâya, kâdırlara ve onların soylarına beytül mâl gelirlerinden verileceği" ifadesinin genelinden hareketle

⁷⁵ Zeynüddîn b. İbrâhim el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, ed. Zekeriyâ Umeyrât (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 5/127.

⁷⁶ Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 7a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 70; Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Harâc* adlı eserinde söz konusu görüşünü tespit edemedik. Nitekim İbn Âbidîn de bunu tespit edemediğini söyler. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1992), 4/218.

⁷⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 5/5/127; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 6b-7a.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 69-70.

bu kişilerin ölümü halinde bile çocuklarına pay verilebileceği sonucunu çıkarmaktadır. Sonuç olarak devlet idarecilerinin hak sahiplerine haklarını vermesi gereklidir ve bunu engellemesi haramdır. Nitekim Zeylaî, beytûlmâlden hak sahibi olanlara ailesinin ihtiyaçlarının sultan tarafından verilmesi gerektiğini ifade eder. Eğer bunu vermezse onların haklarını engellemiş olur. Bunun yapılması ise zulümdür.⁷⁸ Saftî, Zeylaî'den yaptığı bu nakille söz konusu tartışma bağlamında kendi yaklaşımını hukukî açıdan destekler. Zira Saftî'nin yorumuna göre İbrahim Paşa irsâdî vakıflardaki gelirleri vefat eden kişilere vermediği için hak sahiplerinin haklarına engel olmaktadır.

Saftî'nin irsâdî vakıflardaki haklar karşılığında bedel alınabileceğini savunması yerleşik Hanefî doktrininin yaklaşımına aykırı olmakla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere bu görüşü benimseyen bazı hukukçular da vardır. Ayrıca irsâdî vakıflardaki haklar tam anlamıyla bir mülkiyet teşkil etmediğinden, dönemin hukukçuları bu konuyu miras hukukundan ziyade beytûlmâl gelirlerinden çocuklara intikal eden haklar çerçevesinde ele almışlardır. Bu bağlamda özellikle dinî ve hukukî hizmetlerin aksamaması ve bu mesleklerin teşvik edilmesi amacıyla, söz konusu vakıflarda hak sahibi olan kişilere görev ve yetkilerin devredilebileceği ifade edilmiştir.

db | 1501

Sonuç

Zengîler döneminde ortaya çıkan irsâdî vakıflar, zamanla kayda değer bir gelişim göstermiş hem eğitim kurumlarının finansmanında hem de ihtiyaç sahiplerine yardım sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu vakıflar, yaygınlaşmasıyla birlikte hukukî açıdan tartışmalara yol açsa da Arap topraklarında yaşayan ulemânın genel olarak söz konusu vakıfları meşru kabul ettiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman devlet idarecileri irsâdî vakıfları feshetme girişiminde bulunmuşsa da toplumsal yapıya iyice yerleşmiş olması nedeniyle bu girişimler başarısız olmuştur.

İrsâdî vakıflardaki haklar zamanla alım satıma konu olabilen bir mal gibi değerlendirilmiş ve hak sahipleri tarafından bunlar ailelere intikal ettirilmek istenmiştir. Hanefî mezhebi doktrin açısından mücerret hakların mal mukabili devrine izin vermez iken özellikle geç dönem bazı hukukçuların belli bölgelerde oluşan örfe

⁷⁸ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 5/283; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân* (Riyad, 1227), 8b.; Saftî, *Atiyyetü'r-Rahmân*, 72.

istinaden buna cevaz verdikleri görülmektedir. Bu gelişme idareciler ile ulemâ arasında tartışmaya neden olmuştur. Nitekim 12./18. yüzyılda İbrahim Paşa ile şehrin ileri gelenleri arasında yaşanan anlaşmazlık neticesinde ulemâdan bu konuda fetva istenmiştir. Saftî'nin anlatımına göre farklı mezheplere mensup pek çok fakih, söz konusu vakıfların hukuken meşru olduğunu ve vakıflardaki hakların çocuklara aktarılabilceğini belirtmiştir. Onların delili beytümâl gelirlerinden hak sahibi olan bireylerin çocuklarının da bu gelirlerden pay alabileceği yönündedir. Öte yandan bu tartışma, sultanın veya nâibin tasarruflarının maslahat ilkesi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği, maslahata aykırı tasarrufların ise hukuken geçerli olamayacağı esasına dayanmaktadır. Ulemânın bir kısmı irsâdî vakıf gelirlerinin çocuklara aktarımının engellenmesini maslahata aykırı bularak hukuken geçersiz olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Buna karşın idareciler devlete ait arazilerden kurulan bu vakıflardaki hakların ailelere intikalini uygun görmemişlerdir.

1502 | db

İrsâdî vakıflarla ilgili gerek Arap topraklarında gerekse Anadolu ve Rumeli'de kayda değer bir literatür vardır. Bu literatürde vakıflar hukukî açıdan ele alınmaktadır. Ayrıca mezheplerin temel doktrin metinlerinde, tarih eserlerinde ve fetva mecmularında değerlendirmeler mevcuttur. Dolayısıyla bu literatür akademik açıdan daha derinlemesine bir incelemeye hak etmektedir.

16-18. Yüzyıllar Arasında İrsâdî Vakıflar Hakkında Yazılan Risaleler

1. Süyûtî	<i>el-İnsâf fî temyîzi'l-evkâf</i>
2. Süyûtî	<i>en-Naklû'l-mestûr fî cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr</i>
3. Kara Kemal	<i>Risâle fî Beyâni Evkâfi's-Selâtîn ve'l-Ümerâ' ve fî Beyâni Ahvâli'ş-Ş'ati'l-Müteğallibe fî Zamâninâ</i>
4. Necmeddin el-Gaytî	<i>et-Teyidâtü'l-aliyye li'l-evkâfi'l-Mısriyye</i>
5. Hamevî	<i>el-Es'iletü'l-Haneftiyye bi'l-ecvibeti'l-Hamevîyye</i>
6. Hamevî	<i>Risâle fimâ rüttibe ve urside bievâmiri'l-vüzerâi'l-Mısriyyîn</i>
7. İsa b. İsa es-Saftî el-Haneftî	<i>Atiyyetü'r-rahmân fî sıhhati irsâdî'l-cevâmiki ve'l-etyân</i>
8. Anonim	<i>Risâletün fî vakfi's-selâtîn arza beyti'l-mâl</i>

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet. "İrsâdî Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/448-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. *Şeyhül-İslâm Ebüssu'ud Efendi fetvaları = Fetava-yı Ebüssuud Efendi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.
- Atçıl, Abdurrahman - Markiewicz, Christopher. "Shari'a and Governance in Ottoman Egypt: The Waqf Controversy in the Mid-Sixteenth Century". *International Journal of Middle East Studies*, 1-20.
- Bezzâzî, Şeyh Allâme Muhammed b Muhammed Şehâb b Yûsuf el-Kerderî. *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*. ed. Sâlim Mustafa el-Bedrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Cebertî, Abdurrahman b. Hasan. *Târîhu 'acâ'ibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Cuno, Kenneth M. "Ideology and Juridical Discourse in Ottoman Egypt: The Uses of the Concept of İrsâd". *Islamic Law and Society* 6/2 (1999).
- Dozy, Reinhart. *Tekmiletü'l-maacimi'l-Arabiyye*. çev. Muhammed Selim Nuaymî, Cemal el-Hayyât. Irak: Vezâretü's-Sekâfeti ve'l-İ'lâm, 1979.
- Ensârî, Ebû Yûsuf b Yakub b İbrahim b Habîb b Sa'd. *Kitâbu'l-Harâc*. ed. Taha Abdurrauf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed. el-Mektebetü'l-Ezher li't-türâs, ts.
- Gaytî, Necmeddin. *et-Teyidâtü'l-aliyye*. "et-Teyidâtü'l-aliyye li'l-evkâfi'l-Mısriyye". ed. Ömer Abdu Abbas el-Cümeylî. *Mecelletü Beytü'l-Meşvere* 7 (2017), 141-197.
- Hacak, Hasan. *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Risâle fîmâ ruttibe ve urside bi-evâmiri'l-vüzerâi'l-Mısriyyin*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pervez Paşa, 624.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *el-Esiletü'l-Hanefiyyeti*. "Hamevî'nin 'el-Es'iletü'l-Hanefiyye bi'l-ecvibeti'l-Hameviyye' Adlı Risâlesinin Tenkitli Neşri ve İrsâdî Vakıflara Dair Bir Değerlendirme". ed. Muhammed Abdullah Yeter, Ahmet Ekşi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 43 (Haziran 2024), 27-53. <https://doi.org/10.59777/ihad.1394742>
- Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Misrî. *Gamzû 'uyûni'l-besâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dimaşkî. *ed-Dürri'l-müntekâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 773.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b Ömer b Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed el-Misrî. *er-Resâ' ilü'z-Zeyniyye*. ed. Muhammed Ahmed es-Serrâc, Ali Cum'a Muhammed. Kahire: Dâru's-Selâm, 1998.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhim el-Misrî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. ed. Zekeriyâ Umeyrât. Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Vehbân, Ebû Muhammed Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed ed-Dimaşkî. *İkdül-kalâ'id fi halli Kaydiş-şerâ'id*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 1757.
- İbnü'l-İrâkî, Velîyüddîn Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim el-Kürdî. *Tahrîrül-fetâvâ 'ale't-Tenbîh ve'l-Minhâc ve'l-Hâvî (en-Nüket 'ale'l-muhtasarâti's-selâse)*. ed. Abdurrahman Fehmî, Muhammed ez-Zevâvî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011.
- İskilibî, Velî b. Yusuf Yegân. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, 223, 1a.-323b.

- İtkânî, Kivâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Fârâbî. *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*. ed. Abdülâtî Muhyî Ahmed eş-Şerkâvî vd. Kuveyt: Dâru'd-Diyâ, ts.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahman el-Mâlikî. *Envârü'l-burûk fî envâ 'il-furûk*. Alemü'l-Kütüb, ts.
- Kazvîni, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sünen-i İbn Mâce*. ed. Şuayb el-Arnâvut. Dâru'r-risaleti'l-alemiyye, 2009.
- Kemaleddin İsmail b. Bâlî el-Karamânî Kara Kemal. *Risâle fî beyâni evkâfî's-selâtn ve'l-ümerâ' ve fî beyâni ahvâli's-ş'ati'l-mütegalibe fî zamâninâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 9821.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdulkadir b. Muhammed. *es-Sülûk li-ma 'rifeti düveli'l-mülûk*. ed. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *Fetâvâ'n-Nevevî: el-Müsemma bi'l-mesâilî'l-mensûra*. ed. Muhammed el-Haccâr. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Nuran Koltuk vd. (ed.). "Osmanlı Belgelerinde Mısır". Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 120, 2012. 120.
- Ömer Hilmi Efendi. *İthâfî'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf*. İstanbul: Mektebetü'l-Âmire, 1307.
- Pehlivan, Bayram. *Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu*. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Pîrîzâde, Burhânüddîn İbrâhim b. Hüseyin. *Mecmûa 'tü Resâ'il Pîrîzâde*. ed. Hasan Özer - Mustafa Ateş. İstanbul: Dâru Bâbî'l-İlm, 2022.
- Pîrîzâde, Burhânüddîn İbrâhim b. Hüseyin. *Umdetü zevi'l-besâ'ir li-halli Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*. Ankara: Milli Kütüphane, Ragıp Paşa, 502.
- Remlî, Hayruddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyübî el-Uleymî el-Fârûkî. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*. Bulâk: Mısru'l-Mahmiyye, 1300.
- Remlî, Muhammed b. Ahmed b. Hamza Şemseddin el-Ensârî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1948.
- Saftî, İsa b. İsa el-Bahrî. *Atıyyetü'r-Rahmân fî sıhhati irsâdi'l-cevâmiki ve'l-etyân*. ed. Abdülilâh Nebhân. et-Türâsü'l-Arabî, 1985.
- Saftî, İsa b. İsa el-Bahrî. *Atıyyetü'r-Rahmân fî sıhhati irsâdi'l-cevâmiki ve'l-etyân*. Riyad, 1227.
- Sarıtaş, Murat. *Fıkıh, Mezhep ve Sultan: 16. Yüzyıl Merkez Topraklarında Mahkeme Kararlarında Hangi Hukukî Görüşlerin Esas Alınacağı İle İlgili Emr-i Sultâniler*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *en-Naklî'l-mestûr fî cevâzi kabzi'l-ma'lûmi min ğayri huzûr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, 678.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Resâilü havle'l-vakf: el-İnsâf fî temyîzi'l-evkâf*. ed. Muhammed Şevkî b. İbrahim el-Mekkî. Riyâd: Mektebetü'l-Melik, 1999.
- Timurtâşî, Muhammed b. Abullah Ahmed b. el-Hatîb. *Fetâvâ'l-imâm Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî el-Gazzî*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 2713.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetâvâ*. ed. Süleyman Kaya vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. *Tebynü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzü'd-dekâ'ik*. ed. eş-Şeyh Ahmed Azve İnâye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Risâletün fî vakfî's-selâtn arza beyti'l-mâl*. Kütahya: Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi, 476.

